

DOI: <https://doi.org/10.28925/2412-0774.2026.1.1>

УДК 37.014:331.1

Ольга Мельниченко

<https://orcid.org/0000-0002-5297-9551>

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук,
Факультет педагогічної освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
бульвар І. Шамо 18/2, 02154, Київ, Україна,
melnychenko@kubg.edu.ua

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ (ОСВІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних засад відновлення людського капіталу як одного з ключових чинників забезпечення економічного і соціального розвитку України і ролі освіти цьому процесі. У контексті глибоких соціально-економічних трансформацій, спричинених війною, масовою еміграцією, демографічними втратами та кризою соціальних інституцій, проблема оновлення та розвитку людського капіталу набуває стратегічного значення. Наголошено, що втрата кваліфікованих кадрів, вимушена міграція, зниження якості освіти й охорони здоров'я, зростання рівня психологічного виснаження населення, погіршення демографічної ситуації в цілому призводять до зниження спроможності держави ефективно реагувати на виклики, підтримувати та оновлювати людський капітал у країні. Обґрунтовано, що людський капітал не є виключно економічною категорією, а охоплює соціальні, культурні, інституційні та ціннісні аспекти. Розкрито взаємозв'язок між якістю людського капіталу та стійкістю всієї соціальної системи на державному, регіональному та місцевому, громадському рівнях. В умовах сучасних викликів, з якими стикається Україна у воєнний час, надзвичайно важливим є визначення шляхів, що дадуть змогу інтегрувати політику людського розвитку в національну стратегію держави у вигляді спеціальної програми розвитку та оновлення людського капіталу України. Запропоновано комплексний підхід до відновлення людського капіталу, що передбачає інвестування в освіту, охорону здоров'я, підтримку мігрантів і внутрішньо переміщених осіб, розвиток громадянської відповідальності та суспільної згуртованості, а також розроблення та втілення програми будівництва соціального житла, без якої неможливо повернути українців з-за кордону. Обґрунтовано роль освіти в оновленні та розвитку людського капіталу країни, підкреслено необхідність синергії освітньої, економічної та соціальної державної політики, розроблення програм перекваліфікації, впровадження інклюзивних методів в освіту, налагодження співпраці університетів з бізнес-центрами тощо. Зроблено висновок, що відновлення людського капіталу має стати пріоритетом державної політики в умовах повоєнного відновлення України. Такий підхід сприятиме не лише економічному зростанню, формуванню внутрішньої стійкості та збереженню соціальної цілісності країни, а й дійсно ефективному оновленню та розвитку людського капіталу.

Ключові слова: відновлення людського капіталу, людський капітал, міграція, освіта, освітологія, післявоєнне відновлення, розвиток людського капіталу, синергетика.

ВСТУП

Сучасне людство вступило в епоху наростаючих глобальних змін, серед яких зміни людини та її розвиток різко відстають від змін у технологічно-економічній сфері. Такий стан вимагає від суспільства подолання відставання і створення сучасної системи, яка формує і розвиває людину і, як наслідок, збільшує людський капітал. Таким чином, людський капітал є головним драйвером створення та розвитку сучасної інноваційної економіки та суспільства в цілому.

Креативне ядро людського капіталу – це провідні вчені, викладачі, управлінці, вчителі та інші фахівці, що генерують інновації, формують сприятливі умови для інноваційних процесів і високої якості життя. У наш час саме країни, які навчилися краще за інші використовувати людський капітал, тобто знання, вміння, компетентності людей, їх здатність до розвитку і подальшого навчання, стають світовими лідерами.

Слід зауважити, що згідно з проєктом Світового банку та Міжнародного валютного фонду «Індекс людського капіталу», Україна протягом усього періоду дослідження з 1990 по 2022 рр. випереджала середній світовий показник за цим індексом і входила до країн з високим рівнем розвитку людського капіталу.

Звичайно, сьогоденні реалії військової агресії Росії проти України кардинально змінили ситуацію в країні щодо розвитку людського капіталу через скорочення ВВП на душу населення, зниження тривалості життя та виклики в освітній сфері. У 2022 р. Україна посіла 100 місце серед 193 країн світу за індексом людського розвитку (Human Development Index and its components. Human Development Report 2023-24, 2024).

На сьогоднішній день питання стоїть не тільки про розвиток людського капіталу, а й про його оновлення, перекваліфікацію, повернення з-за кордону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування теорії людського капіталу – велике досягнення економічної науки другої половини та кінця ХХ ст., засновниками якої були американські вчені, нобелівські лауреати Th. Schultz і G. Becker. Згодом основні положення теорії людського капіталу були розвинені і доповнені іншими західними науковцями. Так, E. Denison присвятив свої дослідження вимірюванню внеску освіти в економічне зростання; знання як економічний ресурс обґрунтував F. Machlup; M. Vlaug довів, що освіта, накопичення досвіду, знань, умінь, навичок та мотивацій – це інвестиції, що підвищують продуктивність і дохід.

Військова російська агресія, спричинені нею матеріальні збитки, демографічні втрати актуалізували вивчення проблеми відновлення людського капіталу, його розвитку і ролі у відродженні України під час війни і в повоєнний період у дослідженнях українських учених. Взаємозв'язок між рівнем розвитку людського капіталу і загальним економічним та соціальним розвитком країни досліджено в науковій розвідці Н. Васюткіної та ін. (2025). Людський капітал як рушійну силу формування конкурентних переваг України в повоєнний період обґрунтовують V. Sanduhei et al. (2025). Ролі вищої освіти в процесі формування людського капіталу та необхідності її модернізації присвячено дослідження науковців Інституту вищої освіти (Скиба та ін., 2025). На міжнародній співпраці в галузі освіти як напрямі розвитку людського капіталу, зокрема за програмами Erasmus+, акцентують увагу O. Golovnina et al. (2026). У контексті нашої роботи певний інтерес мають дослідження ролі демографічних факторів у формуванні робочої сили та підтримці людського капіталу (Bilorusets et al., 2025); взаємозв'язку ключових соціально-економічних показників та кількості здобувачів вищої освіти (Kuryliak et al., 2025); економічної адаптації ветеранів у мирному житті (Nazarova et al., 2025).

Однак, враховуючи багатоаспектність категорії, «людський капітал», необхідним є пошук взаємозв'язків між соціально-економічними чинниками, оцінювання їх у динаміці та визначення впливу на людський фактор, що допоможе більш системно визначити відповідні напрями зростання людського капіталу в повоєнний період відновлення та роль освіти в ньому. В умовах війни різко актуалізувалися проблеми підтримання безперервності навчання

та психологічної підтримки здобувачів освіти. Зокрема, стали актуальними питання життєстійкості суб'єктів освітнього процесу, загартовування та витривалості освіти в кризових умовах, а також формування резильєнтності протягом років.

Метою статті є аналіз проблем розвитку та оновлення людського капіталу в Україні під час військової російської агресії та в повоєнному відродженні, а також роль освіти у розв'язанні цієї проблеми.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теорія людського капіталу базується на досягненнях інституціональної теорії, неокласичної теорії, некейнсіанства та інших економічних теоріях. Її поява стала відповіддю економічної та суміжних з нею наук на потреби реальної економіки і життя. Це спричинило поглиблене розуміння впливу людини і накопичених результатів її інтелектуальної діяльності на темпи і якість розвитку суспільства та економіки. Але з часом поняття людського капіталу було перенесено на мікрорівень, тобто безпосередньо на людину. Першим науковцем, хто переніс акцент у понятті людського капіталу на мікрорівень, був Gary Becker. Людський капітал підприємства він визначив як сукупність навичок, знань і умінь людини, а в якості інвестицій в них G. Becker врахував, в основному, витрати на освіту та навчання. Крім того, G. Becker оцінив економічну ефективність освіти, перш за все, для самого працівника. Додатковий дохід від вищої освіти він визначив так: з доходів тих, хто закінчив коледж, він віднімав доходи працівників із середньою загальною освітою. Витратами освіти вважалися як прямі, так і альтернативні витрати – втрачений дохід за час навчання. Віддачу від інвестицій в освіту G. Becker оцінив як відношення доходів до витрат, отримавши приблизно 12–14% річного прибутку. За свої дослідження в 1992 р. професор економіки і соціології Чиказького університету Gary Becker був удостоєний Нобелівської премії з економіки за «поширення сфери мікроекономічного аналізу на цілий ряд аспектів людської поведінки і взаємодії, включаючи неринкову поведінку». Іншими словами, він поширив поняття людського капіталу на соціальну сферу та ввів це поняття в обіг багатьох наук, а не тільки економіки.

Як наголошують V. Sanduhei et al. (2025), оскільки людський капітал має як економічну, так і соціальну природу, його цінність визначається взаємодією з іншими видами капіталу, економічними та соціальними структурами, а ефективність його використання залежить від наявності відповідного соціального середовища, умов відтворення і функціонування. Таким чином, розвиток людського капіталу логічно пов'язаний з ефективністю функціонування інституту освіти в суспільстві. Вивчення проблеми розвитку людського капіталу перебуває в центрі такої дисципліни, як освітологія, яка інтегрує всі знання про освіту та широко використовує методи дослідження природознавчих та точних наук для дослідження в сфері освіти. Синергетичний підхід дозволяє розглядати сучасну сферу освіти як синергетичну систему, тобто як взаємодію і співпрацю всіх відкритих систем, що існують у суспільстві, зокрема й освіту (Огнев'юк, Сисоєва, 2017). Таким чином, завдяки синергетичному підходу сучасна сфера освіти розглядається як синергетична система, що змінює наше уявлення щодо проявів в освітніх системах випадковості та необхідності, незворотності освітніх процесів, а також дозволяє по-іншому зрозуміти характер і сутність певною мірою хаотичних процесів в освітніх системах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогодні дефіцит робочої сили на повоєнне відновлення в Україні становить 8 млн. людей. Навіть за умови повернення українців з-за кордону Україні потенційно бракуватиме робочої сили у 3,1–4,5 млн осіб, що неможливо подолати винятково внутрішніми ресурсами. Отже, політика розвитку людського капіталу має бути спрямована на утримання й розвиток працездатного населення та молоді в Україні, повернення українців з-за кордону.

Не обминуть ці зміни і сферу освіти. За даними Міністерства освіти та науки України, у 2025 р. у першій клас в Україні до перших класів зараховано 252 тис., це найнижчий показник за останні роки (до війни ця цифра становила 400 тис.) (Укрінформ, 2025). Крім того, результати PISA-2022 – міжнародного дослідження якості освіти свідчать, що освітні втрати України в умовах війни наразі становлять 1,5–2 роки навчання (ЮНІСЕФ, 2023). У той же час роль освіти, зокрема й перекваліфікація кадрів, відіграватиме ключову роль у повоєнній відбудові, а на рівні держави вже зараз необхідні як швидкі рішення, розроблення коротких програм, так і довгострокове планування розвитку людського капіталу.

Саме завдяки якості свого людського капіталу Україна в повоєнні роки може отримати значні стратегічні переваги для відбудови. Але через війну, втрати як на фронті, так і в тилу, значну зовнішню міграцію, старіння населення, перевищення смертності над народжуваністю, зниження народжуваності, погіршення здоров'я населення, збільшення кількості людей з інвалідністю, гендерний дисбаланс погіршується якість людського капіталу, а відтак нівелюються стратегічні переваги України.

Як демонструє світовий досвід, для якісного відновлення людського капіталу необхідно застосовувати комплексний підхід, який передбачає співпрацю уряду, суспільства, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу тощо. Такий підхід дозволяє налагодити горизонтально-вертикальну співпрацю в суспільстві (Форум «Майбутнє в Україні», 2025). Оновлення людського капіталу України буде неможливим без збереження зв'язків з українцями, що виїхали за кордон, без співпраці з діаспорними громадами, без розроблення програм перекваліфікації кадрів. При цьому важливо, щоб кожний актор на своєму рівні був соціально відповідальним, розробляючи заохочувальні програми для персоналу, впроваджуючи інтегровані проєкти для внутрішньо переміщених осіб, а також фахівців зрілого віку. Таким чином, системне вирішення локальних проблем покращить ситуацію і на глобальному, державному рівні.

Ще одним дуже важливим напрямком оновлення та розвитку людського капіталу є *конвертування вдячності військовим у конкретні дії*, зокрема допомога у трансформуванні набору життєвих сервісів, від рівня громад до державного рівня. Важливість такого підходу виявляється в тому, що досвід військових, дисципліна, лідерські якості та здатність працювати в команді можуть стати основою для побудови сильних громад. Члени родин військовослужбовців теж мають активну громадянську позицію і їх варто залучати до роботи на місцях.

Отже, експерти та політики в Україні наголошують на впровадженні політики зайнятості, орієнтованої на працевлаштування військових ветеранів, яка підтримується в організаціях та установах і на підприємствах, у суспільстві загалом (Cvetkoska et al., 2026).

Військовослужбовці, які повернулися до громадянського життя, зіткнуться з вибором: повернутися до колишньої професії або набути нових навичок. Багатьом з них прийдеться змінити професію через погіршення здоров'я, отримані травми і поранення. У той же час головним завданням повоєнної відбудови економіки України є не повернення її до передвоєнного стану, а глибока модернізація, відновлення на фундаменті сучасних досягнень науки, високих технологій та нового технологічного устрою, розвиток тих галузей, які мають стати рушіями відновлення економіки України в найближчій перспективі (оборонно-промисловий комплекс, аграрний сектор, будівництво, ІТ-сектор, машинобудування) (Heuets, Skrupnychenko, 2026).

Саме в цих галузях буде найвищий попит на робочу силу, причому висококваліфікованої робочої сили. Так, необхідність відновлення критично важливої інфраструктури в енергетиці та зв'язку створить попит на інженерів-енергетиків, спеціалістів у галузі зв'язку, автоматизації та енергозберігаючих технологій; оборонна промисловість розвиватиме високі технології, пов'язані з робототехнікою, обслуговуванням роботизованих систем та експлуатацією обладнання з числовим програмним управлінням; розвиток цифрових технологій та штучного інтелекту спричинить появу нових міждисциплінарних професій.

За оцінками експертів EasyBusiness та Центру економічного відновлення, для успішної відбудови й економічного відновлення ВВП України має зростати з темпом 7% на рік до 2032 р. Для цього потрібні максимально ефективна робота уряду, участь приватного сектору, інвестиції, а понад все – люди, тобто трудовий ресурс. Для такої динаміки зростання Україні не вистачатиме від 3 до 4,5 мільйонів робочих рук (Криволап, 2024). Брак кваліфікованих кадрів дуже обмежує зростання виробництва. Таким чином, ветерани, повертаючись до цивільного життя, можуть значно посилити та зміцнити і власний людський капітал, і загальнодержавний. Вони також можуть оволодіти новими спеціальностями, підвищити свою кваліфікацію в найбільш дефіцитних професіях. Для цього необхідно організувати освітні курси, мікрокваліфікаційні модулі для ветеранів. Зокрема, у 2023 р. Державна служба зайнятості у співпраці з Міністерством економіки запустила пілотний проект. У рамках цієї ініціативи військовослужбовцям та особам з інвалідністю, отриманою внаслідок війни, надається можливість безкоштовно здобути нову професію. Вони можуть пройти підвищення кваліфікації для підтримки чи підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці. З початку 2024 р. було видано 1910 напрямків на навчання для ветеранів та осіб з інвалідністю. Вибрані освітні напрями вказують на основні потреби ветеранів у працевлаштуванні та самореалізації. Лідером є психологія (510 осіб), що свідчить про високу потребу в психологічній підтримці та реабілітації. На другому місці – підприємництво та бізнес-планування (388 осіб), що демонструє інтерес ветеранів до самозайнятості та відкриття власного бізнесу. Також популярними є управління БПЛА (337 осіб), спеціальності, пов'язані з водінням транспортними засобами (132), та ІТ-сфера (115), що свідчить про бажання освоїти сучасні технології та затребувані професії (Nazarova et al., 2025).

Продовженням цього напрямку є *запровадження ветераноцентричних стратегій* у діяльність громад та суспільства в цілому, адже до мирного життя повертатимуться люди з набутим іншим досвідом, й лише від суспільства буде залежати, чи стануть вони проблемою чи ресурсом і драйвером для якісного подальшого розвитку та змін. Якщо звернутись до такого наукового напрямку, як «посттравматичне зростання», то він доводить, що 80% людей, які переживають травму, після неї можуть опанувати її і здатні до зростання, але 20% потребують допомоги (Форум «Майбутнє в Україні», 2025).

Слід зазначити, що підтримки потребують не лише ветерани, а й члени їхніх родин, які теж повинні включатися до відповідних державних програм. У першу чергу це стосується необхідності розроблення систематичної та комплексної соціальної політики, спрямованої на підтримку піклувальників не лише в лікарні, а й під час реабілітації вдома, тобто вирішити проблему невидимої та неоплачуваної доглядової праці, яку виконують близькі та рідні військовослужбовців.

Для підтримки учасників бойових дій та їхніх сімей в Україні з'явилась нова професія помічника ветерана, яка має облегшити перехід українців від військової служби до цивільного життя. Головними завданнями помічників ветеранів є:

- консультування і соціальний супровід,
- організаційна робота,
- представлення інтересів воїнів, що повернулись,
- безпосередньо психологічна допомога.

Майбутніх помічників ветерана готують у центрах ветеранського розвитку на базі закладів вищої освіти (Бульвінська, 2023).

Інший напрям адаптації та оновлення людського капіталу – *це розвиток ветеранського бізнесу*. Місцеві громади мають стати не лише спостерігачем, а й активним учасником процесу реінтеграції ветеранів у сферу бізнесу, де їхній досвід буде почутий і прийнятий. Як правило, ветеранські підприємств відкриваються саме в регіонах, куди повертаються військові, туди, де рідний дім, де живе родина. Тому співпраця з громадою, яка

надає ресурси, є взаємовигідним, адже ветеранські підприємства створюють робочі місця, платять податки в місцевий бюджет, таким чином сприяючи розвитку місцевої громади.

Ветерани повертаються до цивільного життя з навичками, яких потребує підприємництво: стратегічне мислення, лідерство, планування ресурсів, вміння працювати під тиском, приймати рішення без повної інформації, організовувати ефективну роботу команди. Такі армійські уміння стають конкурентною перевагою в бізнесі.

Емпіричне дослідження намірів ветеранів щодо адаптації у мирному житті (Nazarova et al., 2025) засвідчили, що 26% опитаних мають намір розпочати власний бізнес, при цьому 2% респондентів планують спочатку знайти цікаву сферу діяльності, а потім відкрити свою справу. Такий високий інтерес до самозайнятості свідчить про мотивацію до незалежності та реалізації власних ініціатив. Опитування також засвідчило досить високий рівень готовності ветеранів до навчання: 48% опитаних визнають навчання життєво важливим інструментом адаптації до мирного життя, при цьому найбільш популярними навичками є підприємницькі (40%), навички пошуку роботи (28%), креативне мислення (28%) та комп'ютерна грамотність (22%) (Nazarova et al., 2025).

Отже, підтримка ветеранського бізнесу потребує не лише фінансової допомоги у виділенні кредитів, наданні грантів тощо, а й допомоги у навчанні: курсах і модулях з розвитку підприємницьких навичок, бізнес-школах, інкубаторах, акселераторах, партнерських мережах.

Не можна обійти стороною і *проблему вимушених мігрантів*. Як зазначено в Аналітичній записці Центру економічної стратегії «Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення» (2024), понад 80% українців що виїхали за кордон, рятуючись від війни – це жінки, третина з них – віком 25–54 років, тобто найбільш продуктивного робочого віку. Близько 70% з вимушених мігрантів мають вищу або незакінчену вищу освіту, що набагато вище за середні показники в Україні (у 2022 р. 29% українців, старших за 24 роки, мали рівень не нижче бакалаврського. У великих містах України цей показник становить 44%). Отже, йдеться про економічно активних, освічених жінок, більшість із яких мають дітей і вивезли їх від війни в безпечні умови, а також можуть народжувати дітей – майбутнє будь-якої країни. Таким чином, реальний і потенційний ресурс держави без цих мігрантів дуже знижується.

Треба нагадати, що Україна перебувала в стані демографічної кризи ще до початку російського вторгнення. Масова вимушена міграція і смертність через війну пришвидшили скорочення чисельності населення. За прогнозом Інституту демографії, до 2033 р. населення України в межах географічних кордонів 1991 р. оцінюється від 26 до 35 мільйонів осіб (Інтерфакс-Україна, 2023). Отже, питання повернення в Україну вимушених мігрантів набуває життєво важливого значення.

Водночас чим довше українці перебувають за кордоном, тим більше інтегруються в тамтешнє життя і тим менша вірогідність їхнього повернення. Так, частка зайнятих серед українських мігрантів має тенденцію до зростання і до кінця 2024 р. становила в середньому 50%, а, наприклад, у Польщі ця частка ще вища – 72%. 77% дітей мігрантів відвідують польські школи (Українські біженці після трьох років за кордоном, 2025). Це свідчить про те, що закінчення війни стане необхідним, але не достатнім фактором повернення кваліфікованих мігрантів до України. Сприяти їх поверненню може стати відновлення інфраструктури, наявність робочих місць із відповідною фінансовою підтримкою та перспективи розвитку країни (Sanduhei et al., 2025).

Надзвичайно важливим є не тільки відновлення економіки після війни, а й розвиток нових високотехнологічних галузей, адже використання застарілих технологій у виробництві, недостатній рівень впровадження інновацій не стимулює до навчання, знижує мотивацію до набуття нових компетентностей, що не сприяє відновленню якості людського капіталу (Sanduhei et al., 2025). А в грудні 2024 р. близько половини (48%) працевлаштованих українських біженців працювало не за своєю спеціальністю (Українські біженці після трьох років за кордоном, 2025), отже, можемо припустити, що вони захочуть

повернутись до звичної професійної діяльності в Україні після закінчення війни, бо за кордоном є ризик втрати кваліфікації і продуктивності.

Тому Україна має сформувати чітку й послідовну політику стосовно вимушених мігрантів, налагодити комунікацію та координацію з країнами-реципієнтами щодо перспектив їхнього повернення. Зрозуміло: людям потрібні гарантії безпеки, задоволення базових соціально-економічних, освітніх та культурних потреб, підвищення якості життя, наявність мотивацій та стимулів, зрештою, допомога з поверненням. І вирішальним для багатьох буде стабільне функціонування ринку праці, сприятливий бізнес-клімат і дієві реальні механізми підтримки підприємництва, особливо в регіонах з високим відсотком громадян. Важливим є також узгодженість заробітної плати в державних службах з кваліфікацією, особливо в бюджетному секторі (освіта, охорона здоров'я, державне та регіональне управління тощо). Адже саме непорівнянність оплати за висококваліфіковану працю в Україні з більшістю європейських країн є основним мотивом (поза воєнним періодом) виїзду з України для працевлаштування в інших місцях.

Отже, повосне відновлення України перебуває під загрозою через демографічну кризу, відтік кваліфікованої робочої сили за кордон. Проте негативну ситуацію можуть потенційно змінити, зокрема, активні інвестиції в освіту, професійну підготовку, дослідження та інновації. Це включає як підвищення рівня освіти, так і створення умов для розвитку наукових досліджень, що стимулюють технологічний прогрес і конкурентоспроможність національної економіки (Baula et al., 2025; Bilorusets et al., 2025). Освіта, зокрема вища – ключовий фактор відновлення людського капіталу та зміцнення національної стійкості, оскільки саме вища освіта не тільки сприяє науковому, технологічному, інноваційному поступу суспільства, а й виконує соціальну функцію відтворення і розвитку самого соціуму і систем його життєдіяльності (Бульвінська, 2023). Освіта трансформує соціальну, економічну та політичну реальності, формує критичне, рефлексивне та активне громадянство, яке бере на себе історичну відповідальність за побудову власної колективної реальності (Golovnina et al., 2025). Функціонування системи освіти безпосередньо корелює з демографічними тенденціями, структурою ринку праці та динамікою макроекономічного розвитку (Kuryliak et al., 2025).

Тому для відновлення людського капіталу і всієї країни в цілому пропонуємо цілеспрямовані заходи щодо розвитку освіти:

- збільшення державних інвестицій в освіту, щоб забезпечити підвищення кваліфікації робочої сили, зниження безробіття та стимулювання інновацій у всіх галузях;
- впровадження пільгових освітніх кредитів, цільових освітніх стипендій та грантів для скорочення нерівності в освіті і подолання від'їзду молоді;
- впровадження політики щодо утримання та залучення висококваліфікованих працівників (податкові пільги, субсидоване житло, програми професійного розвитку та покращення соціальних послуг);
- узгодженість між вищою освітою та динамікою ринку праці, подолання розриву між освітніми програмами закладів вищої освіти і реальними вимогами до компетентностей випускників;
- впровадження гнучких освітніх програм – дуального навчання, мікрокваліфікацій, підвищення кваліфікації, партнерства з підприємствами зі стратегічних галузей економіки, створення підготовчих центрів та центрів перекваліфікації на місцевому та державному рівні за участю закладів вищої освіти;
- цифровізація освітніх програм, програм професійної підготовки і підвищення кваліфікації;
- інклюзивний розвиток освіти, створення безбар'єрного освітнього середовища, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, перш за все людей з інвалідністю та представників національних меншин;

- оптимізація мережі закладів вищої освіти з метою підвищення якості освіти та ефективного використання ресурсів;
- швидкий розвиток середньої професійної освіти з метою покриття дефіциту працівників для оновлення та відродження країни;
- розширення міжнародного партнерства для модернізації системи освіти і підготовки фахівців з європейською перспективою – активних громадян, спроможних формувати свою ідентичність і активну громадянську позицію, відбудувувати інноваційну й демократичну країну.

ВИСНОВКИ

Людський капітал є стратегічним ресурсом розвитку економіки та суспільства в цілому. Саме він є визначальним фактором повоєнного поновлення України, економічного розвитку та соціальної стабільності. Якість й ефективність використання людського капіталу формують здатність країни до стійкого функціонування, адаптації до викликів та інноваційного зростання. В умовах України, де війна спричинила значні демографічні, соціальні й економічні втрати, питання збереження та відновлення людського капіталу набуває критично важливого значення. Відновлення людського капіталу потребує державного, системного підходу, поєднання зусиль суспільства на всіх рівнях: державному, регіональному і місцевому. Процес відновлення включає розширення міжнародного партнерства, надання широких повноважень громадам, створення національної стратегії будівництва соціального житла; формування ефективних механізмів стимулювання повернення внутрішньо переміщених осіб та мігрантів, оновлення державних моделей соціальної допомоги переселенцям. Значну роль у процесі відновлення людського капіталу відіграє освіта та її тісна взаємодія з бізнесом та місцевими громадами. Інвестування в освіту, розроблення державних програм перекваліфікації із залученням міжнародних експертів; підготовка за мікроспеціальностями має стати пріоритетними напрями діяльності університетів в Україні. Таким чином, успішне відновлення людського капіталу в Україні можливе лише за наявності тісної взаємодії між державою, бізнесом, освітніми і науковими установами та громадянським суспільством.

Список використаної літератури

1. Бульвінська О. Соціальна відповідальність університетів в умовах інституційної автономії під час війни та повоєнного відновлення України: кращі практики. *Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення: монографія* / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, О. Литовченко, К. Трима, Н. Шофолова, Л. Червона, О. Бульвінська; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. С. 111–124. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-62-9-2023>
2. Васюткіна Н. В., Кондратюк О. Г., Стояненко І. В., Пілецька С. Т. Людський капітал як ресурс соціально-економічного розвитку України. *ACADEMY REVIEW*. 2025. № 2 (63). С. 55–74. DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2137-2025-2-63-4>
3. Вступ до освітології. Навчальний посібник / Упорядники: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. Київ: Едельвейс, 2017. 382 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22733/1/Sysoieva_Ogneviuk_Osvitologia2017.pdf (дата звернення: 3.02.2025).
4. До перших класів пішли 252 тисячі дітей, точні дані будуть у середині вересня – Лісовий. *Укрінформ*. 05.09.2025. URL: <https://surl.li/ibrjvo> (дата звернення: 2.02.2025).
5. Криволап К. В Україні дефіцит робочих рук: до 2030 року бракуватиме до 4,5 мільйона працівників. *Телеканал Прямий*. 24 квітня 2024. URL: <https://prm.ua/v-ukraini-defitsyt-robochykh-ruk-do-2030-roku-ne-vystachaty-me-do-4-5-milyona-pratsivnykiv/> (дата звернення: 2.02.2025).

6. Населення України у 2033 р. може становити від 26 до 35 млн осіб – директор Інституту демографії. *Інтерфакс-Україна*. 13.11.2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/947256.html> (дата звернення: 2.02.2025).
7. Результати міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022. *ЮНІСЕФ Україна*. 05.12.2023. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/international-education-quality-research> (дата звернення: 3.02.2025).
8. Скиба Ю. А., Ковтунець В. В., Червона Л. М., Вітренко Ю. М., Ворона В. О. Людський капітал України: інвестиційний вимір та стратегічні пріоритети в умовах повоєнного відновлення: За матеріалами круглого столу «Формування та вимірювання людського капіталу», 13 березня 2025 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2025. № 7 (1). С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7134>
9. Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження. Аналітична записка. Центр економічної стратегії, 2025. 102 с. URL: <https://surl.li/fczwzi> (дата звернення: 2.02.2025).
10. Форум «Майбутнє в Україні: відновлення та розвиток людського капіталу». *Асоціації міст України*. 30 січня 2025. URL: <https://auc.org.ua/novyna/forum-maybutnye-v-ukrayini-vidnovlennya-ta-rozvytok-lyudskogo-kapitalu-0> (дата звернення: 2.02.2025).
11. Baula O., Svyarenko D., Liutak O., Ivantsov S., Zhydyk A. Modelling of national economic development in the context of ensuring sustainable development and human capital progress. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2025. Т. 3. № 62. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.3.62.2025.4773> (дата звернення: 2.02.2025).
12. Bilorusets L., Mylenkyi V., Lunova T., Zhurba O., Samoilenko V. The development of human capital within the framework of the demographic economy of Ukraine: factors of stability. *International Journal of Economics and Financial Issues*. 2025. Vol. 15 (4). P. 144–151. DOI: <https://doi.org/10.32479/ijefi.19299>
13. Cvetkoska V., Trpeski P. Ivanovski I., Peovski F., Kozheski K., Merdzan G., Babadoğan M. C., İmrol M. H., Görür D. Z., Ecer H., Melnyk S., Lytvynchuk A., Tereshchenko H., Anisimova O., Hunde A. B., Gameda F. T., Dubi Y. B., Yacob E. T. Stakeholder perceptions of migration policies and investment in human capital development: expert interview evidence from policymakers, labor market organizations and social partners in North Macedonia, Türkiye, Ukraine, and Ethiopia. *Frontiers in Education*. 2026. Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1714973>
14. Education survey reveals impact of war on Ukraine’s students. *UNICEF Ukraine*. 05.12.2023. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/international-education-quality-research> (дата звернення: 2.02.2025).
15. Golovnina O., Denysenko M., Grydzhuk I., Kovshova I. Innovation vision of international, cultural and educational partnership in the field of human capital: the Erasmus+ case and its impact in Ukraine (2016–2024). *Clio. Revista de Historia, Ciencias Humanas y Pensamiento Crítico*. 2026. Vol. 6 (11). P. 402–439. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16905118>
16. Heyets V., Skrypnychenko M. Modeling and forecasting of structural development factors and priority types of economic activity in post-war Ukraine. In: Zagorodny A., Bogdanov V., Zaporozhets A., Ermolieva T. (eds). *Nexus of Sustainability*. Cham: Springer, 2026. (Studies in Systems, Decision and Control; Vol. 627). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-032-03616-2_16
17. Human Development Index and its components. Human Development Report 2023–2024. United Nations Development Programme, 2024. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads> (дата звернення: 2.02.2025).
18. Human Capital Project. World Bank. 2024. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/3abb02540fb7369c6dba159f84f8e95f-0140042024/related/Ukraine.pdf> (дата звернення: 3.02.2025).
19. Kuryliak V., Lyzun M., Hayda Y., Lishchynskyy I., Ukhova N. Cross-correlation analysis of dynamic interdependencies between socioeconomic development and the demand for higher education in Ukraine. *Journal of European Economy*. 2025. Vol. 24. № 3 (94). DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2025.03.467>
20. Nazarova G., Sotnikova Y., Luhova V., Klyzub O., Ivashchenko M. Research of problems and prospects of economic adaptation of military servicemen: sociological and statistical analysis. *Technology Audit and Production Reserves*. 2025. Vol. 3. № 4 (83). P. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.329096>

21. Sanduhej V., Bila I., Shevchenko O., Manzhula Ie., Iliukhina V. Human capital as a driver of the formation of Ukraine's competitive advantages in the post-war period. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2025. № 1. P. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2025-1/157>

References

- Bulvinska, O. (2023). Socialna vidpovidalnist universitetiv v umovah institucijnoyi avtonomiyi pid chas vijni ta povoyennogo vidnovlennya Ukrayini: krashi praktiki [Social responsibility of universities in conditions of institutional autonomy during the war and post-war reconstruction of Ukraine: best practices]. In O. Orzhel, M. Boychenko, O. Petroe, O. Lytovchenko, K. Tryma, N. Shofolova, L. Chervona, O. Bulvinska, *Politika ta mehanizmi realizaciyi socialnoyi vidpovidalnosti universitetiv Ukrayini v umovah vijni ta pid chas povoyennogo vidnovlennya: monografiya* (pp. 111–124). Institute of Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-62-9-2023>
- Vasiutkina, N. V., Kondratiuk, O. L., Stoianenko, I. V., Piletska, S. T. (2025). Lyudskij kapital yak resurs socialno-ekonomichnogo rozvitku Ukrayini [Human capital as a resource for the social and economic development of Ukraine]. *ACADEMY REVIEW*, 2 (63), 55–74. <https://doi.org/10.32342/3041-2137-2025-2-63-4>
- Ogneviuk, V. O., Sysoieva, S. O. (Eds.) (2017). *Vstup do osvitolohiyi. Navchalnij posibnik [Introduction to Educology. Textbook]*. Edelweiss. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22733/1/Sysoieva_Ogneviuk_Osvitilogia2017.pdf
- Do pershih klasiv pishli 252 tisyachi ditej, tochni dani budut u seredini veresnya – Lisovij [252 thousand children went to first grade, exact data will be available in mid-September – Lisoviy] (2025, September 5). *Ukrinform*. <https://surl.li/ibrjyo>
- Kryvolap, K. V. (2024, April 24). Ukrayini deficit robochih ruk: do 2030 roku brakuvatime do 4,5 miljona pracivnikiv [Labor shortage in Ukraine: up to 4.5 million workers will be missing by 2030]. *Pryamy TV*. <https://prm.ua/v-ukraini-defitsyt-robochykh-ruk-do-2030-roku-ne-vystachaty-me-do-4-5-milyona-pratsivnykiv/>
- Interfax-Ukraine (2023, 13.11). *Naseleennya Ukrayini u 2033 r. mozhe stanoviti vid 26 do 35 mln osib – direktor Institutu demografiyi [The population of Ukraine in 2033 may be from 26 to 35 million people – Director of the Institute of Demography]*. <https://interfax.com.ua/news/general/947256.html>
- UNICEF Ukraine (2023, December 5). *Results of the international education quality research PISA-2022*. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/international-education-quality-research>
- Skyba, Y., Kovtunets, V., Chervona, L., Vitrenko, Y., & Vorona, V. (2025). Lyudskij kapital Ukrayini: investicijnij vimir ta strategichni prioriteti v umovah povoyennogo vidnovlennya: Za materialami kruglogo stolu «Formuvannya ta vimiryuvannya lyudskogo kapitalu», 13 bereznya 2025 r. [Human capital of Ukraine: investment dimension and strategic priorities in post-war recovery: According to the roundtable “Formation and Measurement of Human Capital”, March 13, 2025]. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 7 (1), 1–6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7134>
- Center for Economic Strategy (2025). *Ukrayinski bizhenci pislya troh rokiv za kordonom: skilki yih ta hto povernetsya? Chetverta hvilya doslidzhennya. Analitichna zapiska [Ukrainian refugees after three years abroad: how many are there and who will return? The fourth wave of the study. Analytical note]*. <https://surl.li/fczwzi>
- Association of Cities of Ukraine (2025, January 30). *Forum «Majbutnye v Ukrayini: vidnovlennya ta rozvitok lyudskogo kapitalu» [Forum “The Future in Ukraine: Restoration and Development of Human Capital”]*. <https://auc.org.ua/novyna/forum-majbutnye-v-ukrayini-vidnovlennya-ta-rozvytok-lyudskogo-kapitalu-0>
- Baula, O., Svyarenko, D., Liutak, O., Ivantsov, S., & Zhydyk, A. (2025). Modelling of national economic development in the context of ensuring sustainable development and human capital progress. *Finansovo-kredytna diialnist: Problemy teorii ta praktyky*, 3 (62). <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.62.2025.4773>
- Bilorusets, L., Mylenkyi, V., Lunova, T., Zhurba, O., & Samoilenko, V. (2025). The development of human capital within the framework of the demographic economy of Ukraine: Factors of stability. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 15 (4), 144–151. <https://doi.org/10.32479/ijefi.19299>

- Cvetkoska, V., Trpeski, P., Ivanovski, I., Peovski, F., Kozheski, K., Merdzan, G., Babadoğan, M. C., İmrol, M. H., Görür, D. Z., Ecer, H., Melnyk, S., Lytvynchuk, A., Tereshchenko, H., Anisimova, O., Hunde, A. B., Gameda, F. T., Dubi, Y. B., & Yacob, E. T. (2026). Stakeholder perceptions of migration policies and investment in human capital development: Expert interview evidence from policymakers, labor market organizations and social partners in North Macedonia, Türkiye, Ukraine, and Ethiopia. *Frontiers in Education*, 10, 1714973. <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1714973>
- Golovnina, O., Denysenko, M., Grydzhuk, I., & Kovshova, I. (2026). Innovation vision of international, cultural and educational partnership in the field of human capital: The Erasmus+ case and its impact in Ukraine (2016–2024). *Clio. Revista de Historia, Ciencias Humanas y Pensamiento Crítico*, 6 (11), 402–439. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16905118>
- Heyets, V., & Skrypnichenko, M. (2026). Modeling and forecasting of structural development factors and priority types of economic activity in post-war Ukraine. In A. Zagorodny, V. Bogdanov, A. Zaporozhets, & T. Ermolieva (Eds.), *Nexus of sustainability* (Studies in Systems, Decision and Control, Vol. 627). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-032-03616-2_16
- Human capital project (2024). *World Bank*. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/3abb02540fb7369c6dba159f84f8e95f-0140042024/related/Ukraine.pdf>
- Human development index and its components (2024). *United Nations Development Programme*. <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads>
- Kuryliak, V., Lyzun, M., Hayda, Y., Lishchynskyy, I., & Ukhova, N. (2025). Cross-correlation analysis of dynamic interdependencies between socioeconomic development and the demand for higher education in Ukraine. *Journal of European Economy*, 24 (3), 467–486. <https://doi.org/10.35774/jee2025.03.467>
- Nazarova, G., Sotnikova, Y., Luhova, V., Klyzub, O., & Ivashchenko, M. (2025). Research of problems and prospects of economic adaptation of military servicemen: Sociological and statistical analysis. *Technology Audit and Production Reserves*, 3 (4), 93–99. <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.329096>
- Sanduhei, V., Bila, I., Shevchenko, O., Manzhula, I., & Iliukhina, V. (2025). Human capital as a driver of the formation of Ukraine's competitive advantages in the post-war period. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 1, 157–163. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2025-1/157>

Стаття надійшла до редакції 15.02.2026

Прийнято до друку 26.03.2026

Опубліковано 30.03.2026

HUMAN CAPITAL IN UKRAINE: PROBLEMS OF RECOVERY AND DEVELOPMENT (THE EDUCOLOGICAL ASPECTS)

Olga Melnychenko

<https://orcid.org/0000-0002-5297-9551>

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Educology
and Psychological and Pedagogical Sciences,
Faculty of Pedagogical Education,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
18/2 I. Shamo Blvd, 02154, Kiev, Ukraine,
o.melnychenko@kubg.edu.ua

The article examines the theoretical and practical foundations of human capital recovery as one of the key factors ensuring the economic and social development of Ukraine and highlights the role of education in this process. In the context of profound socio-economic transformations caused by the war, mass emigration, demographic losses, and the crisis of social institutions, the renewal and development of human capital have become issues of strategic importance. The author emphasizes that the loss of qualified professionals, forced migration, declining quality of education and healthcare, growing psychological exhaustion of the population, and the overall

deterioration of the demographic situation significantly reduce the state's capacity to respond effectively to emerging challenges and to sustain and renew human capital. The article argues that human capital should not be viewed solely as an economic category but rather as a multidimensional phenomenon that encompasses social, cultural, institutional, and value-based components. The relationship between the quality of human capital and the resilience of the entire social system at national, regional, and local community levels is analyzed. Given the contemporary challenges faced by Ukraine in wartime conditions, it is crucial to identify mechanisms that would enable the integration of human development policy into the national development strategy through a dedicated programme for the recovery and development of human capital in Ukraine. A comprehensive approach to human capital recovery is proposed, including investment in education and healthcare, support for migrants and internally displaced persons, the strengthening of civic responsibility and social cohesion, as well as the development and implementation of a social housing construction programme, which is considered essential for encouraging the return of Ukrainians from abroad. The role of education in the renewal and development of the country's human capital is substantiated. Particular emphasis is placed on the need for synergy between educational, economic, and social public policies, the development of retraining programmes, the implementation of inclusive educational approaches, and the strengthening of cooperation between universities and the business sector. The article concludes that the recovery of human capital should become a key priority of state policy in the context of Ukraine's post-war reconstruction. Such an approach will contribute not only to economic growth but also to strengthening societal resilience, preserving social cohesion, and ensuring the effective renewal and sustainable development of human capital.

Keywords: *education, educology, human capital, human capital development, human capital recovery, migration, post-war reconstruction, synergetics.*